

ОВІДІЙ У ХУДОЖНІЙ РЕЦЕПЦІЇ Г. СКОВОРОДИ

Т.С.Шевчук

(кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статье рассматриваются особенности художественной рецепции наследия Овидия в творчестве Г. Сковороды. Анализируются идеологемы Овидия в диалогах украинского мыслителя, а также его перевод отрывка из поэмы «Фасты» и реминисценции из «Метаморфоз».

The article deals with the peculiarities of the artistic reception of the Ovid heritage in G. Skovoroda works. Ovid ideas in the dialogues of the Ukrainian philosopher are analyzed, as well as his translation of the fragment from the “Fasts” and the reminiscences from “Metamorphoses”.

В історії української літератури Г. Сковорода став одним із перших перекладачів та популяризаторів класичної літератури «світського» характеру, зокрема поезій Вергілія, Горація, Овідія, байок Езопа, «тлумачем» трактатів Плутарха, Цицерона. Переклади книжною українською мовою світських поетичних і прозових творів давньої та новолатинської літератури з'явилися лише у XVIII ст., оскільки пріоритетними жанрами в цій ділянці залишалися євангелія, повчання, «слова», житія, апокрифи, апологи, притчі, оповідні твори. Такий пізній інтерес до перекладів національною мовою класичних взірців античної літератури пов'язаний із тим, що учні освітніх навчальних закладів були добре ознайомлені з творчістю видатних давньоримських поетів через засвоєння в оригіналі їх доробку в класах синтаксими, піітики й риторики. Досконале володіння латиною не потребувало особливих роз'яснень змісту творів. Традицію їх перекладу було започатковано Г. Сковородою та вихованцем Київської академії О. Лобисевичем. Останній у листі до Георгія Кониського зазначив, що надіслав йому переклад «Буколік» Вергілія, зроблений у травестійованому дусі: «Вергілієвих пастухів, у малоросійських кобеняк переодягнених» (1, 68).

У перекладацькому доробку Г. Сковороди найбільш дослідженими є переклади, переспіви та вільні варіації за мотивами лірики Горація (Ю. Барабаш, Н. Корж, О. Циганок, Л. Ушкалов, Т. Шевчук). Однак інтерес українського мислителя до класичної спадщини тісно пов'язаний і з іменами інших класиків давньоримської літератури, зокрема, Вергілієм та Овідієм. Вплив творчості Вергілія був настільки вагомим у процесі спілкування Г. Сковороди зі своїми учнями, що й після тривалої перерви у стосунках М. Ковалинський напише наставникові, як він із іншим його вихованцем, Василем Томарою (обидва у чині підполковників при князі Григорії Потьомкіні), читали перекладену російською мовою «Енеїду» та добрим словом згадували свого вчителя (2, 478). З другої книги «Енеїди» український мислитель переклав вісім невеликих, імовірно, для перекладацьких вправ з учнями класу піітики Харківського колегіуму, де він викладав цей курс упродовж 1762 – 1764 років.

У своїй творчості й листуванні Г. Сковорода у традиціях часу активно послуговувався античною міфопоетикою, вживання ним якої істотно відрізняється від сучасної йому традиції через прагнення роз'яснити сутність того чи іншого античного образу-символу, природу окремих міфопоетичних понять, і, головне, – донести до реципієнта нове розуміння стародавніх сюжетів, відштовхуючись від глибокого переконання в наявності спільного коріння язичницьких і християнських релігійних уявлень. Значна частина «вічних образів» античної міфології була ним почерпнута зі славетних овідієвих «Метаморфоз».

Метою цієї розвідки є вивчення характеру художньої рецепції Г. Сковородою надбання класика давньоримської літератури Публія Овідія Назона (43 р. до н. е. – 17 р. н. е.). В поезії пізнього середньовіччя та Відродження творчість Овідія (на рівні з доробком Вергілія, Горація та авторів занепаду Римської імперії) посіла почесне місце як джерело «імітацій» та морально-алегоричних повчань. Починаючи з X ст., любовна лірика Овідія користувалася попитом у представників світської поезії середньовіччя (чому сприяли й легенди навколо трагічної долі давньоримського митця), досягши свого піку в новолатинській поезії XII ст., відомого як «доба Овідія» (*aetas Ovidiana*).

Найраніші списки епічної поеми «Метаморфози» (“Ovide moralisé”) датуються XII – XIV ст.ст. За доби Відродження широкий спектр міфологічних сюжетів послуговував основою для численних новелістичних переробок, а впродовж XVII – XVIII ст.ст. органічно увійшов до тематики оперних і балетних тем. Популярність Овідія значно зменшилась у XIX ст. через пошуки західноєвропейських та слов'янських поетів-романтиків «власної античності», тобто активного введення у художній перебіг фольклорних сюжетів національної культури. «Головними її [латинської ліричної поезії Високого середньовіччя] “наставниками”, – зазначає Д. Наливайко, – в цій сфері поетичної творчості були римські

поети “золотого віку”, передусім Овідій, і не випадково розквіт латинської ліричної поезії XII ст. називають “овідіанським відродженням”» (3, 47).

У сучасному сквородинознавстві факт знайомства Г. Сквороди з творчістю Овідія здебільшого констатується як явище (Ю. Барабаш, Н. Корж, Л. Ушкалов, О. Циганок, Д. Чижевський), але досі воно не потрапляло у фокус безпосереднього наукового дослідження. В той же час поглиблений аналіз цього питання призвів до цікавих висновків: художня рецепція Г. Сквородою спадщини Овідія не обмежилася «недурним» (Д. Чижевський) перекладом уривка з «Фастів» та його окремими посиланнями на давньоримського класика. На наше переконання, розуміння концептуального для естетико-філософських поглядів українського мислителя символу Нарциса сягає корінням саме овідієвого трактування загадкового героя античного міфу. Цей здогад буде послідовно доведений у представленому нижче викладі сквородинівської «овідіани».

Згадки про знайомство і естетичний вплив художнього доробку Овідія на погляди Г. Сквороди зустрічаються у діалогах мислителя. «Взгляньте на Назонову картину потопну: *Nat lupus int[er] oves...*» (2, 135), – пише він у листі-присвяті до діалогу «... Потоп змін» (1791), очевидно, високо оцінюючи ефект її естетичного впливу. В наведеному Г. Сквородою уривку (Овідій, «Метаморфози», кн. 1, рядок 304 і далі) зображено видовище кінця світу, в якому знесилені тварини (вовки, вівці, лев, тигри, вепр, олень, птахи) неприродно поведуться й гинуть від лютоючої водної стихії. Подамо фрагмент згаданої «картини потопної», починаючи зі вказаного ним рядка (вірш 304 – 312 у підрядковому перекладі) (4):

304 вовк пливе між овець, хвиля тягне рудого лева,
305 тягне і тигрів хвиля; непотрібна непомірна сила
306 вепру та швидкість ніг оленю.
307 довго шукає землі, куди міг би сісти
308 крилатий птах і падає в море, кружляючи виснажений.
309 вкриті водою пагорби свавіллям безмірної пучини, –
310 в самісінькі маківки гір б’ється морський прибій,
311 гине більшість в воді; а тих кого вона пощадила,
312 при повній нестачі всього смиряє тривалий голод.

Мислячи метафорично, Г. Скворода переконаний, що у шаленому морі пристрастей, яке яскравими фарбами змалював Овідій, перебуває всесвіт: «На в сем ли морѣ обуревається вся вселенная?», – ставить він риторичне запитання після наведеної ним цитати. Тож, життєва суєта, яка постійно ототожнюється мислителем з морськими хвилями, набуває в нього ознак вселенського потопу.

Однак художній обробці поезії Овідія Г. Сквородою підліг уривок не зі славетних «Метаморфоз», а із скромнішої, «календарної» поеми «Фасти». Фрагмент із першої книги (вірш 297 – 308) був ним перекладений без суттєвих змін і як окремий ліричний твір отримав адекватну назву «Похвала астрономії» із позначенням його оригінального авторства. «Астрономічна» еклога Овідія присвячена поважному прославленню інтелекту перших обсерваторів з акцентом на їх розумовій перевазі над звичайними людьми. Поет переконаний у тому, що їх душі щасливі своєю справою – осягненням таємниць світил і залишаються далекими від суєтних поривань. Г. Скворода передає зміст еклоги майже дослівно, вносячи незначні зміни метафоричного плану, як-от: «угодіє плоты» замість «Венера і вино» (*Venus et vinum*) тощо:

Овідій, «Фасти», кн. 1
підрядковий переклад (4)

297 Щасливі душі, що пізнали першими
298 і забажали проникнути в дома вищих істот
299 можна повірити в те, що вони далекі від
життєвої марноти
300 високо над людством підняли голови
301 ні Венера, ні вино не засмучують їх серця
302 ні судові, ні воєнні справи
303 честолюбство й слава
304 не переймаються вони накопиченням
багатств

Г. Скворода (5, 95 – 96)

Щасливы, кои тщились еще в вѣк старинній
Взвесьт ум виспр и примѣчат звѣздных бѣгов
чины.
Можно вѣрить, что оны все земніи здоры
Оставя, взойшли сердцем в небесніи горы.
Не отвлекло сердец их угодіє плоты,
Ни воинскіи труда, ни штатскы заботы,
Ни вѣтренная слава, ни праздніи честы,
Ниже безмѣрных богатств приманчивы лесты.

В умовах недостатнього розвитку теорії перекладу на вітчизняних теренах Г. Скворода орієнтувався на рекомендації одного з перших теоретиків німецькомовної поезії – протестантського теолога Августа Бухнера, звідки він виписав таке (у пер. П. Пелеха): «Якщо окремі латинські слова ти висловиш тими ж німецькими, вийде нісенітниця. Бо про один і той же предмет латинянин говорить так, а німець інакше.

<...> Таким чином, якщо ми що-небудь перекладаємо з латини, завжди слід враховувати традиції і властивості мови, не обмежуючись передачею смислу і значення слова» (2, 425). Очевидно, що Г. Сковорода слідував цим порадам, оскільки перекладацькі спроби митця, за його ж визначенням, пов'язані з «тлумаченням», а не буквальним відтворенням авторського тексту. Водночас безсумнівною метою його вправ була передача змісту вибраних епізодів із максимальним наближенням до першоджерела. Однак під час викладу змісту заключного чотиривірша Г. Сковородою зроблено деякі зміни, пов'язані з накладанням художньої образності славетних Овідієвих «Метаморфоз» на виокремлений ним уривок із «Фастів»:

Овідій, «Фасти», кн. 1

підрядковий переклад (4)

Г. Сковорода (5, 96)

305 До віддалених світил вони спрямували
погляди

Придвинув пред очы нам, здѣлали извѣстны

306 І підкорили своїй думці ефірну височінь

И подвергли под ум свой теченія звѣздны

307 Так досягають небес, не треба піднімати Оссу
на Олімп

Так-то должно восходит на кругы прегорны.

Не так, как исполины когдась богоборны.

308 Щоб Пеліон досяг небесних висот

У перекладі заключного фрагмента відбулася заміна образів сакральних гірських хребтів давньої Греції (Осса, Олімп, Пеліон) на образи міфологічних гігантів, котрі, як зазначалося, набули в естетичній оцінці Г. Сковороди відвертої негативної конотації через їх богоборчу сутність. Така підміна вбачається рівноцінною, оскільки, за міфом, велетні нагромадили одна на одну гори, щоб дістатися небес. Про амбіційні наміри гігантів Овідій пише так («Метаморфози», кн. 1, підрядковий переклад) (4):

152 небесної царини стали прагнути гіганти

153 до високих зірок вони нагромаджували сходишками гори.

154 тут всемогутній батько Олімп поразив

155 блискавкою і з Осси скинув Пеліон, на неї згромаджений.

156 під тяжким гнітом лежали тіла велетнів

Таким чином, у художній свідомості Г. Сковороди два різні уривки з «Фастів» і «Метаморфоз» утворили єдину картину міфологічної праісторії людства. Акцентуалізація її уроків, що ілюструють небезпеку богоборчості, зумовлена неприйняттям будь-яких форм гордині й амбітності. Тому в авторській свідомості філософа-поета образи гір трансформувалися в образи відразливих велетнів, не порушуючи при цьому змістового аспекту перекладеного ним фрагмента.

На наше переконання, рядки славетних овідієвих «Метаморфоз» спонукали Г. Сковороду покласти загадковий образ Нарциса в основу свого етико-філософського вчення. Стосовно сутності цього образу мислитель писав так: «Наркісс – юноша, в зеркалѣ прозрачных вод при источникѣ взирающій сам на себе и влюбившійся смертно в самага себе, есть предревняя притча из обветшалыя богословіи египетскія, яже есть матер еврейскія. Наркісов образ благовѣстит сіе: «Узнай себе!». Будьто бы сказал: хощеш ли быть доволен собою и влюбиться в самага себе? Узнай же себе! Испытай себе крѣпко. Право! Как обо можно влюбиться в невѣдомое? Не горит сѣно, не касаясь огня. Не любит сердце, не видя красоты. Видно, что любовь есть Софіина дщерь. Гдѣ мудрость узрѣла, там любовь сгорѣла. Воистину блаженна есть самолюбность, аще есть свята; ей свята, аще истинная; ей, глаголю истинная, аще обрѣла и узрѣла єдину оную красоту и истину: «Посредѣ вас стоит, его же не вѣсте» (5,154).

Існує багато варіацій відомого античного сюжету. За Овідієм, красень Наркісс не сприйняв кохання німфи Ехо, у котрої від горя залишився тільки голос, за що богиня правосуддя Немезида покарала його, примусивши подивитися у поточок і закохатися у власне відображення (Овід. Мет. III: 341 – 510). Давньогрецький письменник Павсаній у знаному «Описі Еллади» раціоналізує цей міф, розповідаючи про передчасно загиблу сестру-близнюка Нарциса, образ якої збожеволілий брат прагнув побачити у струмку. М. Н. Ботвинник вказує на існування міфів, згідно з якими Наркісс був покараний за нерозділену ним любов юнака Амінія (6, 201 – 202). Спільним стрижнем цих міфів стала акцентуалізація ідеї руйнівного характеру самокоханості; страх давніх побачити своє відображення; зв'язок образу Нарциса зі смертю. Показово, що Г. Сковорода у своєму розумінні символіки цього міфологічного героя відкидає всі перераховані деталі структури античного міфу в його різновидах: сковородинівського Наркіса не оточують німфи, сестри, чи-то пак, закохані в нього юнаки. В той же час, поглиблений погляд на виклад цього міфу в трактовці Овідія дозволяє віднайти спільний стрижень. За Овідієм, при народженні Нарциса

його мати німфа Ліріопа почула пророцтво від легендарного Тересія відносно строку життя її сина, який обіцяв її синові довгий вік за загадкової умови, втіленої у фразі «Si se non poverit» (Ovid. Met.: 3.348), що перекладається «якщо не пізнає самого себе». Язичницька теза «Пізнай себе!», що, за легендою, була розміщена одним із семи лакедемонських мудреців (за версією Платона – Фалесом (7, 121)) на дельфійському храмі бога Аполлона, стала контрапунктом духовних шукань Г. Сковороди. Цей вислів виражає сутність його розуміння природи всесвіту й проходить крізь діалоги, лірику, епістолярій. Тож, безперечно, віднаходження цього заклик у праці давньоримського класика спонукало українського мислителя до роздумів і створення оригінальної, але й генетично залежної від інтерпретації Овідія концепції Нарциса.

Крім того, наявний і спільний мотив кінцевого перетворення героя в струмок. Г. Сковорода акцентує увагу на образі джерела як символі життєдайної водної стихії, котра через струмки наповнює потоки, ріки і моря. Він розвиває міфологему розчинення Нарциса в струмку як варіант ідеї визволення від кайданів матеріальної плоти, відчуття себе частинкою природи й максимального наближення до своєї божественної суті: «Люблю источник и главу, родник и начало, вѣчныя струи, источающее от пары сердца своего. Море есть гной. Рѣки проходят. Потоки иссыхают. Ручаи ищезают. Источник вѣчно парюю дышет, оживляющею и прохлаждающею. Источник един люблю и ищезаю. Протчее все для меня стечь, сѣчь, подножіе, сѣнь, хвост...» (5, 156).

Міфологеми Овідія сприяли розвитку власних переконань Г. Сковороди щодо моральної проблематики, роздумів над категоріями *Прекрасне/Потворне*, *Добро/Зло*, *Міра/Надмірність*, концептами *море*, *небо*, *гора*, *марнота*, *смерть* через універсальність пропагованих античним митцем ідей, які відповідали загальним пошукам світової філософсько-естетичної думки.

1. Корж Н. Г. Переклади творів Горация на Україні (XVIII – XIX ст.) // Іноземна філологія. – 1970. – Вип. 20 (Питання класичної філології).
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. – Т. II. – К., 1973.
3. Наливайко Д. С. Культурно-історичні спільноти й міжнаціональний літературний процес (на матеріалі літератур Середньовіччя) // Теорія літератури й компаративістика. – К., 2006.
4. Овідій. Метаморфози. Електронний ресурс: <http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html>
5. Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. – Т. I. – К., 1973.
6. Ботвинник М. Н. Нарцисс // Мифы народов мира: Энциклопедия в 2-х т. / Под ред. С. А. Топорова. – Т. II. – М., 1998.
7. Платон. Протагор // Диалоги. – Ростов-на-Дону, 1998.